

PANRELACIONIZMUS AKO ONTOLOGICKÝ ZÁKLAD ETIKY ALTRUIZMU A RECIPROCITY

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava; Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

VIŠŇOVSKÝ, E.: Panrelationism As the Ontological Basis of the Ethics of Altruism and Reciprocity
FILOZOFIA 67, 2012, No 1, p. 26

The paper provides an account of the pragmatist philosophical conception of „panrelationism“ as the basis of the ethical theories of altruism and reciprocity. The author maintains that ethics is deeply rooted in ontology (metaphysics). The Deweyan concept of transaction is outlined as well. The author attempts to show that altruism is not necessarily only reciprocal. It demands as its supplement (at least) altruism without reciprocation.

Keywords: Pragmatism – Panrelationism – Transaction – J. Dewey – Altruism – Reciprocity

Dávať a prijímať je zákon prírody a života...
John Dewey

Úvod. Pochopiť, a najmä zdôvodniť fenomény altruizmu a reciprocity (a ich vzájomné súvislosti) si vyžaduje pohľad cez prizmu ďalších konceptov. *Filozofia pragmatizmu* niektoré z nich ponúka. Ide predovšetkým o ontológiu panrelacionizmu, t. j. filozofickú koncepciu sveta, podľa ktorej vzťahy (relácie a korelácie) medzi entitami sú určujúce pre spôsob ich bytia. Pojem vzťahu ako východisko chápania spoločnosti a ľudského konania sa ďalej explikuje v pojme interakcie, resp. transakcie ako univerzálnej vzájomnej závislosti. Na analýze týchto konceptov je postavená pragmatistická koncepcia altruizmu a reciprocity.

Metafyzika panrelacionizmu. Pragmatizmus chápe bytie ako dynamické (procesuálne) a zároveň vzťahové – všetky entity existujú len vo vzájomných vzťahoch s ďalšími entitami, nie izolovane. Vzťahy sú pre bytie entít dokonca také významné, že určujú ich povahu. Chcieť určiť povahu nejakej vyabstrahovanej entity je podľa pragmatizmu stará esencialistická a substancialistická interpretácia, ktorá postuluje vlastnú „vnútornú“ hodnotu veci, to, čím je „sama osebe“ bez ohľadu na kontext a sieť vzťahov, v ktorých existuje. Podľa pragmatizmu však táto hodnota je závislá od relácií, v ktorých sa vec nachádza.

Klasický pragmatizmus koncipuje *metafyziku* ako štúdium „najvšeobecnejších stránok reality a reálnych objektov“ ([11], 2, 375). To je Peirceov pojem metafyziky, podľa

ktorého „každý človek má svoju metafyziku a musí ju mať; a táto metafyzika veľmi ovplyvňuje jeho život“ ([12], 1, 129). Peirceovým cieľom bolo založiť metafyziku na vede a urobiť ju vedeckou. V metafyzike sa zaoberáme tou istou realitou, s ktorou máme do činenia aj empiricky a ktorú pozorujeme vo fenomenologických a normatívnych vedách. No objekty metafyziky sú nielen najbežnejšie, ale aj najmenej postrehnuteľné, abstraktné a nepozorovateľné, transcendujúce aktuálnu skúsenosť. Napriek tomu sú reálne. K týmto objektom dospievame prostredníctvom usudzovania vedeného logikou.

Súčasťou Peirceovej metafyziky je *kozmológia*, zaoberajúca sa najvšeobecnejšími vlastnosťami sveta ako celku. Je to evolučná kozmológia, inšpirovaná prevažne Darwinom, no zároveň zásadne odlišná od darvinizmu. Evolúcia vesmíru smeruje od chaosu k poriadku, od čistej náhody a nepravidelnosti k zákonitosti a pravidelnosti; od čistej možnosti, spontánnosti a potenciality k určitosti, nasledovaniu pravidiel a sebakontrolle. Všetky entity v prírode sa vyvíjajú z neusporiadaného stavu do usporiadaného prostredníctvom návykov, ktoré predstavujú isté nevyhnutné štruktúry. Vesmír má tendenciu riadiť sa podľa pravidiel a zákonov, no v nijakom prípade to nie je absolútna tendencia. Peirce opísal túto tendenciu svojím *synechizmom*, doktrínou kontinuity, vyjadrujúcej stav, keď veci spadajú pod ten istý zákon. Avšak prírodné zákony nie sú absolútne, invariantné, sú podmienené a aproximatívne. Stále vytvárajú priestor náhode a spontaneite (*tychizmus*). Tychizmus akcentuje spontaneitu, kým synechizmus akcentuje usporiadanosť. Medzi týmito dvoma fundamentálnymi stránkami sveta existuje napätie, ktoré podľa Peirceovej doktríny *agapizmu* vyrovnáva láska (agapé) ako kauzálna sila, pozitívna moc sympatie, tvorivý zákon asociácie.

Peirceova metafyzika nie je len čisto teoretická koncepcia – je spojená s jeho náboženskými, ba dokonca etickými a sociálnymi názormi. Etický aspekt spočíva v premyslenej kultivácii sebakontroly ako najvyššieho štádia evolúcie, ktoré zahŕňa „podriadenie našich konečných bytostí nekonečnému ideálu“ ([12], 5, 356 – 357; 8, 262). Podľa Peirceovej metafyziky vzájomná závislosť vo vesmíre narastá spolu s evolúciou od spontánnosti k zákonitosti. Avšak nikdy to nie je absolútna nevyhnutnosť, pretože vždy existuje miesto pre spontánnosť, a zvlášť láska je silou, ktorá všetko vyrovnáva do *harmónie*. Takouto metafyzikou Peirce akcentoval altruizmus v opozícii proti sociálnemu darvinizmu ([7], 203).

Klasický pragmatizmus ďalej obhajuje dôsledný *pluralizmus*, vrátane *metafyzického* pluralizmu, ako radikálno-empiristickú koncepciu reality, podľa ktorej žijeme v „pluralistickom vesmíre“. *Locus classicus* tejto koncepcie je teória W. Jamesa. V kapitole z diela *Pragmatizmus* (1907) nazvanej „Jedno a mnohé“ oponuje tradičnému filozofickému monizmu, determinizmu a absolutizmu, keď vysvetľuje, že podľa pragmatizmu „jednota a mnohosť“ sú „koordináty“, teda že svet je jedno a mnohé zároveň, pretože „na každú existujúcu vec pôsobí nejaká iná... Všeobecne povedané, všetky veci spolu *nejakým spôsobom* súvisia a tiahnu k sebe a vesmír je celý pokrytý sieťami týchto vzťahov, ktoré z nich robia kontinuálny či ‚integrovateľný‘ systém“ ([9], 77). To je pojem univerzálnej vzájomnej závislosti alebo siete, ktorý nám môže pripomínať Hegelovu dialektiku. No zdôrazňuje skúsenostnú stránku, ktorá zahŕňa tak vzťahy, ako aj objekty. V jeho ontológii

nenájdeme delenie na niečo „objektívne“ a „subjektívne“, ale len delenie na „disjunktívne“ a „konjunktívne“ vzťahy. Skúsenosť a svet sú „jedno“ (zjednotené), ale zároveň pluralistické (rozmanité, členité), t. j. zložené z rozmanitých vzájomne spojených súčastí vrátane nás, ľudí. V našom prúde živej skúsenosti sme imanentne zasadení do reality (zjednotení s ňou) a tieto časti a ich vzájomné vzťahy rozlišujeme iba na základe reflexie. Reflektovaná skúsenosť nás učí, že svet nielenže od nás vyžaduje konanie, ale je aj otvorený mnohým našim projektom. Tak sa Jamesova ontológia ako teoretická koncepcia ďalej prepája s jeho náboženskými, etickými a sociálnymi názormi.

Jamesov pluralizmus by sa nemal zamieňať so subjektivismom a/alebo relativizmom typu „*Všetko sa dá*“. Pluralistický vesmír množstva vzájomných závislostí nie je žiadny „pevný blok“; skôr je to otvorený, neúplný a nedokonalý vesmír, ktorý je zároveň riskantný, nebezpečný, neurčitý, neistý, „zamotaný, kalný, bolestivý a zmätený“. Na druhej strane je dostatočne „plastický“ na to, aby umožňoval ľuďom intervenovať a implementovať svoje zámery, nie však ľubovoľne. Jednou z črt, na ktoré bol James veľmi citlivý, bolo chápanie druhých a rešpekt k druhým. Pluralita rozličných životných štýlov a názorov je zjavná, preto by sme všetci mali prekonávať to, čo nazýval „určitou slepotou ľudských bytostí“ k chápaniu života druhých. Napriek všetkej rozmanitosti sveta Jamesova filozofia sa nerozpadáva na atomistickú koncepciu. Dovoľáva sa pojmu sociality, založeného na starom chápaní významu slova „socius“ ako spojenca, partnera, člena rodiny. V *Pluralistickom svete* napísal, že „spoločný socius pre nás všetkých je veľké univerzum, ktorého sme všetci deťmi“ ([8], 137). Podľa neho množstvo rozmanitostí vyžaduje recipročné vzťahy a kooperáciu bez ohľadu na to, aké ťažké to všetko môže byť. Jamesovi veľmi záležalo na tom, aby sme tento svet menili na harmonický domov ľudstva. Aj keď si uvedomoval, že niet žiadnej garancie našej úspešnosti, „vôľa verit“ a „energická nálada“ poskytovali podporu jeho meliorizmu.

Súčasný neopragmatizmus v opozícii proti všetkým verziám klasického pragmatizmu skôr obhajuje *antimetafyzický prístup*, podľa ktorého sa nedá povedať „ako sa veci naozaj majú“ a „rozlišovanie medzi zdaním a skutočnosťou“ treba nahradiť rozlišovaním „medzi opismi sveta a nás samých, ktoré sú menej užitočné, a tými, ktoré sú užitočnejšie“ ([13], 27). V tomto kontexte Richard Rorty rozvinul širokú a fundamentálnu víziu reality, ktorú explicitne nazval „*panrelacionizmom*“ ([13], 52). Vysvetľoval, že „o všetkom môžeme vedieť iba to, čo sa tvrdia vety, ktoré to opisujú“, a „na všetkom môžeme poznať iba vzťahy daného niečoho k iným veciam“ ([14], 84). Vo vzťahu ku každej reálnej veci z tohto prístupu vyplýva, že neexistuje žiadna jej „vnútorná esencia“ alebo „objektívna podstata“ oddelene od našich opisov alebo interpretácií z hľadiska vzťahov. Rorty chápal všetko ako „nexus vzťahov“ ([3], 39).

Rortyho pragmatizmus je „vizionársky“, „romantický“, dokonca „utopický“. Svoju globálnu utópiu, v ktorej akcentuje pojem kooperatívneho spoločenstva ako výraz vzájomnej prepojenosti ľudstva, opísal takto: „V spravodlivej globálnej spoločnosti nielenže by všetky deti mali približne rovnaké príležitosti, ale dievčatá by mali také isté šance ako chlapci. V tejto spoločnosti by sa nikto nestaral o to, do osoby akého pohlavia ste zamilovaní, o nič viac než o farbu svojej pokožky. V tejto spoločnosti ľudia, ktorí sa chcú pova-

žovať za Baskov na prvom mieste alebo za černochovo, ženy, občanov svojich krajín či globálneho *kooperatívneho spoločenstva* (kurziva E. V.) na druhom mieste, nemali mať žiadne problémy tak urobiť. Pretože inštitúcie tohto spoločenstva by sa riadili výrokom Johna Stuarta Milla, podľa ktorého „každý môže robiť, čo s mu páči, pokiaľ tým nezasaňuje do rovnakého konania druhých“ ([13], 235).

Podľa Rortyho by však nebolo správne hovoriť o absolútnej vzájomnej závislosti; ľudstvo je závislé od svojich vlastných sociálnych praktík a vzájomných vnútorných i vonkajších vzťahov, a nie od niečoho „nadľudského“. Odkazoval na Deweyho, podľa ktorého jediným druhom závislosti, ktorý ľudia potrebujú, je ich sebaobraz ako súčasti širšieho kontextu. Napriek svojmu skepticizmu Rorty hovoril o viere v „silu ľudských bytostí zmeniť podmienky ľudského života“, v „schopnosť ľudstva ujať sa svojich vlastných záležitostí“ ([13], 264).

Špecifickým výrazom Rortyho panrelacionizmu je nielen jeho koncept solidarity, ale aj koncept „relačnej morality“ vôbec v opozícii proti esencionalizmu. V úvahe *Etika bez princípov* vychádza z tohto relačného „princípu“: „Pragmatisti pochybujú o tom, či je vôbec niečo nepodmienené, keďže pochybujú o tom, že niečo je, alebo by mohlo byť, ne-vzťahové. Preto musia nanovo interpretovať rozlíšenie medzi morálkou a rozumnosťou, morálkou a účelnosťou a morálkou a osobným záujmom, pričom sa musia zaoberať bez pojmu nepodmienenosti“ ([14], 22).

Podľa toho sa naše mravné konanie a rozhodovanie vždy odohráva v kontexte vzťahov s druhými ľuďmi (ale aj s ostatnými existujúcimi entitami a bytosťami), v ktorých je „horizontálne“ ukotvené. A práve tieto vzťahy si vyžadujú a obsahujú to, čo sa nazýva „morálny záväzok“, ktorý nemožno ignorovať. Morálne záväzky voči druhým, teda fakticky požiadavka reciprocity, nestoja na žiadnych morálnych príkazoch „zhora“ (nie sú vertikálne zakotvené) ani na univerzálnych či abstraktných príkazoch rozumu (ako u Kanta), ale sú skôr prejavom našej citlivosti (vnímavosti) ku konkrétnym členom našej komunity, rodiny, susedom, spoluobčanom a pod.

Čo teda znamená táto pragmatistická metafyzika panrelacionizmu pre etiku, zvlášť pre koncepty altruizmu a reciprocity? Ak žijeme vo svete mnohonásobných vzájomných vzťahov, z ktorých mnohé sú vzťahmi vzájomnej závislosti, a nie vo svete vzájomne izolovaných a od seba oddelených entít, tak etika, ktorá by mala (a mohla) byť užitočným nástrojom na prežitie v tomto svete, by mala obsahovať „mutualizmus“ ako presvedčenie o tom, že nikto v tomto svete neprežije sám a proti druhým alebo na úkor nich, skôr naopak, iba spolu s nimi a vo vzájomnej kooperácii. J. Dewey napísal: „Vzájomný rešpekt, vzájomná tolerancia, dávanie a prijímanie, zdieľanie skúseností – to je jediný možný spôsob, ako môžu ľudia uspieť pri realizácii toho experimentu, na ktorom sa všetci zúčastňujú..., t. j. na takom spoločnom živote, v ktorom je život každého najprospernejší v najhlbšom zmysle slova preňho samotného a najužitočnejší pre utváranie individuality druhých“ ([4], LW 13, 303).

Deweyho pojem transakcie. Klasický pragmatizmus obhajuje metafyzický *interacionizmus* ako koncepciu sveta, v ktorom všetky entity interagujú – či už priamo a vzá-

jomne, alebo nepriamo a sprostredkovane – prostredníctvom ďalších entít a vzťahov. V sociálnej filozofii a etike pragmatizmu rozpracoval túto koncepciu George Herbert Mead [10], no už pred ním písala v tomto duchu Jane Addamsová [1], ktorá dokonca explicitne hovorila o „princípe reciprocity“ ako o podstatnej súčasť morálky a spoločenských vzťahov vôbec. Podľa nej bez reciprocity nie je možné ani jedno, ani druhé, teda ani morálka, ani spoločenský život, a tento princíp v súčasnosti rozvíjajú ďalší filozofi, ktorí ho považujú za spájajúci pragmatizmus s feminizmom, resp. pragmatisticko-feministickou etikou [15].¹

Koncepcia transakcionizmu Johna Deweyho je rozvinutím a konkretizáciou pragmatistickej metafyziky panrelacionizmu a interakcionizmu (bližšie pozri [17]). Dewey používal termín „transakcia“ namiesto pojmu „interakcia“, pretože ho považoval za oveľa výstižnejší. Transakcie sú dynamické relácie a multirelácie, ktoré sa odohrávajú medzi entitami, organizmami a subjektmi, pričom rozmanitosť a bohatosť týchto transakcií je taká široká, že reciprocity môže byť iba jednou ich súčasťou, nie univerzálnou vlastnosťou. Transakcie odohrávajúce sa medzi ľuďmi ako sociálnymi aktérmi sú teda aj recipročné, aj nerecipročné, pričom v rámci recipročných sú ekvivalentné, aj neekvivalentné.

Dewey hovoril o transakciách v rôznych kontextoch od biopsychologického po sociologický a edukačný. Transakcia vo všeobecnosti je komplex interaktívnych experienciálnych (skúsenostných) výmen, ktoré sa dejú medzi organizmom a jeho prostredím, myslou a svetom, jednotlivcom a spoločnosťou. Každé konanie je transakcia. V práci *Skúsenosť a edukácia* (1938) podal túto definíciu transakcie: „Skúsenosť je vždy tým, čím je v dôsledku transakcie medzi jednotlivcom a tým, čo práve tvorí jeho prostredie...“ ([4], LW 13, 25). V práci *Poznávanie a poznávané* (1949) písal o transakcii ako o fundamentálnej vzájomnej závislosti ([4], LW 16). Transakcia je obojsmerný proces, ktorý vždy zahŕňa určitý mechanizmus korelácie a koordinácie.

Dewey však explicitne používal aj termín „vzájomná závislosť“, ktorú pokladal za podstatnú súčasť svojej modernej vízie sveta ako súvzťažného a koordinovaného poriadku. Napríklad v práci o Leibnizovi poznamenal, že „zákonom vesmíru je vzájomná závislosť“ ([4], EW 1). Neskôr uviedol, že antická idea „úplnej vzájomnej závislosti všetkých vecí v súlade s univerzálnym a nevyhnutným zákonom“ je idea, ktorá je „základom prírodných vied“ ([4] LW 5, 63). Videl, že všade tam, kde je diverzita, množstvo rôznych aspektov, je aj vzájomná závislosť ako „podstatný fakt“ podmieňujúci organickú jednotu a celosť, nech už ide o prírodu, alebo o kultúru, o mentálny, alebo o sociálny život (v práci *Škola a spoločnosť* použil termín „organická vzájomná závislosť“). Vzájomná závislosť spočíva v kauzálnych a funkcionálnych vzájomných vzťahoch; je dynamická a procesuálna, nie statická ani rigidná. Funguje nielen v záujme zachovania vecí a ich

---

¹ J. Addamsová (1860 – 1935) bola sociálna reformátorka a aktivistka (založila a viedla v Chicagu sociálne hnutie chudobných a prisťahovalcov sústredených okolo Hull House), Deweyho spolupracovníčka a prvá Američanka, ktorej bola udelená Nobelova cena mieru (1931). Jej chápanie „princípu reciprocity“ v spoločenskom živote bolo blízke chápaniu zakladateľa sociálneho liberalizmu L. T. Hobhousa (1868 – 1929).

statusu, ale je nevyhnutná, aj pokiaľ ide o zmenu. „V tom teda spočíva skutočný zmysel, v akom evolúcia života, rast diverzity a vzájomnej závislosti životných funkcií znamená evolúciu nových prostredí, ako aj nových orgánov“ ([4], MW 6, 438).

V Deweyho sociálnej teórii je vzájomná závislosť medzi jednotlivcom a spoločnosťou tak faktom, ako aj hodnotou; zahŕňa „recipročný vplyv“ v protiklade k „tým, ktorí by presadzovali jednotlivcov nezávislých od spoločnosti a spoločnosť nezávislú od živých jednotlivcov“ ([4], EW 5, 388 – 389). Sociálna inklúzia, solidarita a verejná participácia sú ďalej manifestáciou vedomej vzájomnej závislosti. „Narastajúca vzájomná závislosť vo všetkých oblastiach života,“ písal v *Etike* (1908), je znakom modernej západnej civilizácie. Blaho v spoločnosti je nemožné bez „vzájomnej závislosti záujmov“ ([4], MW 8, 353).

John Dewey

závislosti v rodinných, ekonomických a politických väzbách, v náboženstve má príležitosť stať sa osobnejším a univerzálnejším“ ([4], MW 5, 439).

Dewey si dobre uvedomoval obidve stránky veci: vzájomná závislosť nie je nevyhnutne iba pozitívna; je to skôr komplexný fakt: „Je dobre známe, že para a elektrina priniesli národom sveta väčšiu vzájomnú závislosť. Pritiahli ich – či už v dobrom, alebo v zlom – bližšie k sebe. Vzájomná závislosť je podmienkou mnohých vecí, ktoré sú lepšie

Nič vo svete ani v spoločnosti nie je čisto exkluzívne, izolované alebo oddelené. Podľa Deweyho každý typ „vzťahov človeka k človeku, politických, priateľských, príbuzenských, je rozvinutou formou vzájomnej závislosti, ktorá je v nich obsiahnutá v od počiatkov skupinového života. Skupina vzájomne nezávislých jednotiek by bola iba masou, avšak skupina, ktorú tvoria muži, ženy a deti, udržiavajúci všetky vzťahy, aké nachádzame v súčasnom živote, predstavuje niečo oveľa viac než len masu indivíduí. Každý život čerpá z ostatných. Človek bez priateľstva, lásky, súcitu, sympatie, komunikácie, kooperácie, spravodlivosti, práv alebo povinností by bol zbavený takmer všetkého, čo dáva životu hodnotu“ ([4], MW 5, 439). Z etického hľadiska je vytváranie blízkej a obojstrannej vzájomnej závislosti jedným zo odvekých sociálnych mechanizmov v navykaní si na ľudské spoločenstvo. Na druhej strane spolu s rozvojom moderného individualizmu a tolerancie proces oslobodzovania sa od „vzájomnej

než tie, aké dosiahlo ľudstvo v minulosti. No vzájomná závislosť sama osebe a pre seba nie je nevyhnutne dobrom“ ([4], LW 3:348). V *Etike* k tomu dodával: „Rastúca vzájomná závislosť ľudí prostredníctvom cestovania a dopravy, kolektívnych spôsobov výroby a narastajúcej populácie v mestách rozšírila oblasť bezprávia, ktorá je pravdepodobne výsledkom nerozvážneho konania, a posilnila presvedčenie, že adekvátne myslenie je možné iba tam, kde je solidárny záujem o druhých“ ([4], MW 5, 416).

Ideu reciprocitu vyjadroval Dewey aj nepriamo prostredníctvom vzťahov a aktov „dávaní a prijímaní“: „Dávať a prijímať – je to zákon prírody a života...“ ([4], EW 3, 199). Mimoriadny význam má táto „dialektika“ reciprocitu v podobe „dávať a brať“, teda v podobe výmeny v najširšom zmysle, pre spoločenský život a medziľudské vzťahy, edukáciu a etiku, pretože „si treba uvedomiť, že spoločenská efektívnosť v konečnom dôsledku neznamená nič iné než schopnosť spoločne sa podieľať na odovzdávaní a prijímaní skúseností“ ([4], MW 9, 127). Spoločná skúsenosť je „sociálne médium“, prostredníctvom a v rámci ktorého sa odohrávajú obojstranné (i viacstranné akty) „dávaní a prijímaní“, slúžiace na obohatenie života ľudí a rozvoja jednotlivcov. To, „čím človek je ako osobnosť, je v spoločenstve s druhými v slobodnej výmene vzťahov ([4], MW 9, 129). Deweyho koncept „dávaní a prijímaní“ sa teda nijako neredukuje len na ekonomický akt výmeny tovarov či statkov, ba ani len na akt komunikácie; takáto výmena je predpokladom i výsledkom kultúrnej diverzity v najširšom zmysle slova ([4], MW 10, 288). Ide o slobodnú výmenu – vzájomné odovzdávanie a prijímanie – kultúrnych hodnôt ako znak otvorenej demokratickej spoločnosti. Učiť sa „byť človekom znamená rozvíjať prostredníctvom vzájomnej komunikácie skutočný pocit byť jedinečným členom komunity ako individuom; tým, kto chápe a uznáva jej názory, túžby a metódy a kto prispieva k ďalšej premene organických síl na ľudské zdroje a hodnoty. Avšak táto premena nie je nikdy ukončená“ ([5], 160). Každé kladenie prekážok a umŕtvovanie slobodnej výmeny stykov, činností, hodnôt atď. je podryvaním základov spoločenského života, pretože spoločnosť „je, samozrejme, len vzťahom jednotlivcov k sebe navzájom v tej či onej forme. A všetky vzťahy sú interakciami, nie ustálenými formami. Konkrétne interakcie, čo utvárajú ľudskú spoločnosť, zahŕňajú dávanie a prijímanie, spoločný podiel, ktorý narastá, rozširuje sa a prehlbuje pôsobenie a význam interagujúcich faktorov“ ([5], 253). Spoločnosť je organizácia, ktorá „ako v každom živom organizme je totiž kooperatívnym súladom množstva buniek, kde každá z nich žije v kontakte s ostatnými“ ([5], 253 – 254).

Reciprocitu, vzájomnú závislosť a výmenu, dávanie a prijímanie Dewey v nijakom prípade nekoncipuje ani výlučne v kontexte moci a vzťahov nadradenosti/podradenosti. Naopak, jeho ideálom sú vzťahy rovnosti, lásky a priateľstva, ktoré však nevyhnutne neznamenajú ekvivalenciu v dávaní a prijímaní. Hoci takáto ekvivalencia nemôže existovať vo vzťahoch medzi generáciami (rodičmi a deťmi, učiteľmi a žiakmi), kde sa miera dávania z jednej strany (rodičia, učitelia) len ťažko vyvažuje mierou dávania z druhej strany (deti, žiaci), Dewey z toho nevyvodzuje vzťah nevyhnutnej závislosti tých druhých od tých prvých. Ten, kto dáva, si nárokuje závislosť od toho, komu dáva a kto od neho prijíma, len v kontexte moci, avšak nie v kontexte rovnosti, lásky a priateľstva. Práve naopak, „to najlepšie, čo môžeme urobiť pre druhého, je pomôcť mu postaviť sa na vlast-

né nohy, aby mohol ďalej kráčať bez našej pomoci... naše priateľstvo, dávanie a prijímanie seberovných je hodnotnejšie ako dávanie a prijímanie nerovných...“ ([4], LW 5, 136). Na druhej strane to neznamená, že ten, čo prijíma – nech je to v akejkoľvek miere, tým viac v miere, ktorú sotva môže vyvážiť –, nemá (resp. nemá mať) žiadny záväzok vracať (recipovať) tomu, kto dáva. Dewey ukazuje, že na takomto princípe reciprocity sa oddávna zakladá fungovanie ľudskej spoločnosti. Takéto recipročné vzťahy a akty tvoria súčasť zvykov, ktoré zaujímajú v Deweyho sociálnej teórii kľúčové miesto: „Základ zvykov treba hľadať v niekoľkých vzájomne pôsobiacich faktoroch. Predovšetkým každý člen skupiny je v určitých vzťahoch dávania a prijímania s ostatnými členmi skupiny aj so skupinou ako celkom... Keď niekto dáva druhému dar, očakáva za to tiež nejaký dar. Všetky takéto vzťahy majú tendenciu stať sa pravidelnými a štandardizovanými. Sú spoločenským mechanizmom. Zvyky sú prirodzenými súčasťami tohto mechanizmu. Dokonca aj v modernej spoločnosti právo predpokladá, že z rolí osôb, ako sú rodič a dieťa, manžel a manželka, nájomca a nájomník, vyplývajú určité záväzky a práva“ ([4], LW 7, 50).

Záver. Filozofia pragmatizmu svojimi konceptmi ako panrelacionizmus, interakcionizmus, transakcionizmus, výmena dávania a prijímania ukazuje, že reciprocita a altruizmus nie sú len etické kategórie, ale majú oveľa hlbšie ontologické ukotvenie v realite, resp. v sociálnej realite. V tom táto filozofia predišla súčasné vedecké teórie dokazujúce evolučnú zákonitosť týchto fenoménov ([2]; [6]; [16]). Na druhej strane bez etického rozmeru ako vedomej sily v ľudskom konaní by ich filozofické uchopenie nielenže nebolo úplné, ale ani adekvátne.

Kým altruizmus sa primárne javí skôr ako jednostranný (a jednosmerný) vzťah medzi subjektami bez reciprocity v rámci etiky, reciprocita je širší pojem (ekonomický, politický, právny), avšak ani ona sama ako obojstranný (a obojsmerný) vzťah nemusí byť vždy ekvivalentná. Môže teda existovať altruizmus bez reciprocity aj reciprocita bez altruizmu, ba zdá sa, že „recipročný altruizmus“, t. j. vzájomný vzťah medzi subjektmi, ktoré si navzájom odovzdávajú to, čo každému patrí (teda „spravodlivo splácajú“, a to ešte v ekvivalentnej miere), je ideálny prípad, aký sa vyskytuje len vo výnimočných vzťahoch lásky, priateľstva, solidarity a pod.

LITERATÚRA

- [1] ADDAMS, J.: *Democracy and Social Ethics*. New York: Macmillan 1902.
- [2] AXELROD, R.: *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books 1984.
- [3] BALSLEV, A. N.: *Cultural Otherness. Correspondence with Richard Rorty*. Atlanta: Scholars Press 1999.
- [4] DEWEY, J.: *The Collected Works of John Dewey. 1882 – 1953. The Early Works (EW), 1882 – 1898. The Middle Works (MW), 1899 – 1924. The Later Works (LW), 1925 – 1953*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press 1969 – 1991.
- [5] DEWEY, J.: *Rekonštrukcia liberalizmu*. Bratislava: Kalligram 2001.
- [6] GOULDNER, A.: The Norm of Reciprocity. In: *American Sociological Review*, 25, 1960, pp. 161 – 178.

- [7] HAUSMAN, C. R.: Evolutionary Realism and Charles Peirce's Pragmatism. In: S. B. Rosenthal, C. R. Hausman, and D. R. Anderson (eds.): *Classical American Pragmatism: Its Contemporary Vitality*. Chicago: University of Chicago Press 1999, pp. 193 – 208.
- [8] JAMES, W.: *Essays in Radical Empiricism and Pluralistic Universe*. New York: EP Dutton & Co. 1909/1971.
- [9] JAMES, W.: *Pragmatismus*. Brno: CDK 2003.
- [10] MEAD, G. H.: *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press 1934.
- [11] PEIRCE, C. S.: *The Essential Peirce*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press 1998.
- [12] PEIRCE, C. S.: *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1931 – 1958.
- [13] RORTY, R.: *Philosophy and Social Hope*. Harmondsworth: Penguin Books 1999.
- [14] RORTY, R.: *Filozofické orchidey*. Bratislava: Kalligram 2006.
- [15] SEIGFRIED, Ch. H.: *Pragmatism and Feminism: Reweaving the Social Fabric*. Chicago and London: University of Chicago Press 1996.
- [16] TRIVERS, R. L.: The Evolution of Reciprocal Altruism. In: *The Quarterly Review of Biology*, 46, No 1, 1971, pp. 35 – 57.
- [17] VIŠŇOVSKÝ, E.: Filozofia ako reflexia skúsenosti. In: *Filozofia*, roč. 64, č. 8, 2009, s. 765 – 773.

Príspevok vznikol v ÚVSK SAV v rámci projektov VEGA SR č. 1/0132/10 a 2/0116/09.

Emil Višňovský
Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: ksbkemvi@savba.sk

Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: visnovsky@fphil.uniba.sk